

εφήμερες. Στα τέλη του 6ου αιώνα οι πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές αντιθέσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας οξύνθηκαν επικίνδυνα, ενώ οι συχνές περικοπές στρατιωτικών μισθών, οι οποίες υπαγορεύονταν από δημοσιονομικούς λόγους, δυσσχεστούσαν το στρατό και προκαλούσαν ανταρσίες και κινήματα. Μια στάση του στρατού σε συνδυασμό με εξέγερση των **δήμων*** (δηλαδή των παρατάξεων του Ιπποδρόμου) που εκδηλώθηκε στην πρωτεύουσα, στοίχισε στο Μαυρίκιο το θρόνο και τη ζωή του (602).

Η βασιλεία του Φωκά, που διαδέχθηκε το Μαυρίκιο, υπήρξε περίοδος αναρχίας και μεγάλων στρατιωτικών αποτυχιών: ο δήμος των Πρασίνων, που αρχικά είχε συμπαρασταθεί στο Φωκά, στράφηκε αργότερα με φανατισμό εναντίον του. Αντίθετα, ο δήμος των Βενέτων τάχθηκε στην υπηρεσία της τυραννικής εξουσίας του. Την ίδια εποχή ο Πέρσης βασιλιάς εξαπέλυσε μακροχρόνιο πόλεμο εναντίον του Βυζαντίου, με πρόσχημα τη δολοφονία του Μαυρικού, από τον οποίο είχε ευεργετηθεί.

Ερωτήσεις

Συνδυάζοντας τα δεδομένα των παραθεμάτων του βιβλίου σας και την ιστορική αφήγηση, να αναζητήσετε τους λόγους των επιτυχιών που είχαν οι Σλάβοι στον ελληνικό χώρο και να επισημάνετε τον τρόπο αντιμετώπισής τους από το Βυζάντιο.

2. Η βασιλεία του Ηρακλείου (610-641). Αποφασιστικοί αγώνες και μεταρρυθμίσεις

α. Εξωτερικοί κίνδυνοι

Οι αβαροσλαβικές επιδρομές δημιούργησαν μία νέα κατάσταση στη Χερσόνησο του Αίμου. Ακμαίες πόλεις καταστράφηκαν, ενώ μεγάλο μέρος του πληθυσμού εξοντώθηκε, αιχμαλωτίστηκε ή τράπηκε σε φυγή. Η Θεσσαλονίκη πολιορκήθηκε επανειλημμένα από τους εισβολείς.

Οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα σε εδάφη της σημερινής Ελλάδας, δημιουργώντας τις λεγόμενες **σλαβηνίες**, νησίδες σλαβικού πληθυσμού, σκορπισμένες ανάμεσα στους ντόπι-

ους. Από την άλλη πλευρά, ο ελληνικός πληθυσμός μειώθηκε κατά την περίοδο αυτή στο εσωτερικό της Χερσονήσου, αλλά διατηρήθηκε στις παράκτιες περιοχές και τις πόλεις. Από αυτές κυρίως τις περιοχές άρχισε στα τέλη του 8ου αι. η σταδιακή αποκατάσταση της βυζαντινής διοίκησης και η αφομοίωση των Σλάβων. Στις αρχές του 7ου αι. όμως, όταν ο στρατός κάλεσε στο θρόνο τον Ηράκλειο, η κατάσταση ήταν ακόμη εξαιρετικά κρίσιμη.

Αμεσότερος υπήρξε ο κίνδυνος που προερχόταν από τους Πέρσες. Οι Πέρσες κατέ-

κτησαν τη Συρία (613) και τα Ιεροσόλυμα (614), αφαίρεσαν τον Τιμιο Σταυρό και τον μετέφεραν στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα. Ο Ηράκλειος έκλεισε τότε συνθήκη ειρήνης με το **Χαγάνο*** των Αβάρων (619) και μετακίνησε το στρατό του στο μέτωπο της Μ. Ασίας. Ο πόλεμος έγινε μέσα σε ατμόσφαιρα θρησκευτικής έξαρσης. Η ηθική και υλική στήριξη του βυζαντινού αυτοκράτορα από την πλευρά της Εκκλησίας ήταν απεριόριστη. Ο πατριάρχης Σέργιος παραχώρησε στον Ηράκλειο ως δάνειο τα χρήματα των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και τα πολυκάνδηλα και άλλα λειτουργικά σκεύη της Μεγάλης Εκκλησίας, όπως αναφέρει ο χρονγράφος Θεοφάνης.

Προετοιμασία της εκστρατείας εναντίον των Περσών

Ο αυτοκράτορας, βλέποντας ότι ο στρατός είχε γίνει πολύ νωθρός και δειλός και είχε χάσει την τάξη και την πειθαρχία του και ήταν διασκορπισμένος σε πολλά σημεία της αυτοκρατορίας, συγκέντρωσε αμέσως όλους τους στρατιώτες σ' ένα σημείο. Και όλοι με απόλυτη ομοφωνία επαινούσαν την εξουσία και την ανδρεία του αυτοκράτορα, ενώ αυτός τους ενθάρρυνε λέγοντας: "Βλέπετε, αδελφια και παιδιά μου, πώς οι εχθροί του Θεού εισέβαλαν στη χώρα μας, ερήμωσαν τις πόλεις και πυρπόλησαν τους ναούς μας".

Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 303-304.

Η γένεση των θεμάτων και η καθιέρωση της Ελληνικής

Επειδή η επικράτεια του Ρωμαϊκού Κράτους περιορίστηκε και ακρωτηριάστηκε τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση από τον καιρό του Λίβουο Ηρακλείου (610-641), οι αυτοκράτορες που τον διαδέχτηκαν, επειδή δεν ήξεραν πού και πώς να ασκήσουν την εξουσία τους, υποδιείρασαν σε μικρά τμήματα τη διοίκησή τους και τα μεγάλα στρατιωτικά σώματα (τάγματα), εγκαταλείποντας τα προγονικά τους Λατινικά και υιοθετώντας τα Ελληνικά.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί Θεμάτων*, έκδ. A. Pertusi, Πόλη του Βατικανού 1952, 60.

Πέρσης βασιλιάς παρακολουθεί διεξαγωγή μάχης. Παράσταση αιγυπτιακού τάπητα (Λυών, Ιστορικό Μουσείο Υφασμάτων).

Ο θρησκευτικός χαρακτήρας των εκστρατειών του Ηρακλείου ήταν προφανής: στρέφονταν κατά των πυρολατρών Περσών που κατείχαν τους Αγίους Τόπους και απειλούσαν τη Ρωμανία, δηλαδή τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Ενώ ο Ηράκλειος είχε εκστρατεύσει στην Ανατολή, οι Πέρσες σε αντιπερισπασμό πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη, σε συνεργασία με τους Αβάρους και τους Σλάβους, αλλά οι επιθέσεις τους αποκρούστηκαν. Με το γεγονός αυτό συνδέεται η σύνθεση του **Ακάθιστου Ύμνου**, προς τιμή της Θεοτόκου, στην οποία και αποδόθηκε η σωτηρία της Πόλης (626).

Η σύγκρουση των δύο δυνάμεων κρίθηκε στη μάχη της Νινευί, όπου ο περσικός στρατός αφανίστηκε κυριολεκτικά. Ο νέος βασιλιάς Σιρόης συνήψε συνθήκη ειρήνης και έτσι το Βυζάντιο ανέκτησε, προσωρινά όμως, όλα τα εδάφη που είχε χάσει στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Ο τροπαιούχος αυτοκράτορας έγινε θριαμβευτικά δεκτός στην Κωνσταντινούπολη. Το 630 ο Ηράκλειος ύψωσε πανηγυρικά στα Ιεροσόλυμα τον Τιμιο Σταυρό που ανέκτησε από τους Πέρσες.

β. Εσωτερική αναδιοργάνωση

Για την αποτελεσματικότερη διακυβέρνηση του κράτους επιδιώχθηκε μια εκτεταμένη διο-

κητική μεταρρύθμιση, η δημιουργία των θεμάτων. Τα **θέματα** αρχικά ήταν στρατιωτικές μονάδες, μετακινούμενες ανά την επικράτεια. Όταν οι μονάδες αυτές απέκτησαν μόνιμη εγκατάσταση, θέματα ονομάστηκαν οι περιοχές εγκατάστασής τους, οι οποίες εξελίχθηκαν σε διοικητικές περιφέρειες. Την ανώτατη στρατιωτική και πολιτική εξουσία του θέματος ασκούσε ο στρατηγός. Οι στρατιώτες διέθεταν **στρατιωτόπια**, δηλαδή κτήματα, από τα έσοδα των οποίων εξασφάλιζαν και συντηρούσαν το άλογο και τον οπλισμό τους. Το κτήμα και η υποχρέωση για στρατιωτική υπηρεσία μεταβιβαζόταν από τον πατέρα στον πρωτότοκο γιο. Τα πρώτα θέματα οργανώθηκαν στη Μ. Ασία περί τα μέσα του 7ου αιώνα. Αργότερα ο θεσμός αυτός, που επρόκειτο να αποτελέσει τη βάση της οργάνωσης του Μεσοβυζαντινού Κράτους, επεκτάθηκε και στη Βαλκανική Χερσόνησο.

Τα νέα διοικητικά μέτρα είχαν σημαντικές συνέπειες για το αμυντικό σύστημα και την κοινωνική οργάνωση του Βυζαντίου: Οι μισθοφόροι εξέλιπαν, ενώ οι νέοι στρατιώτες-αγρότες αγωνίζονταν με αυταπάρνηση, επειδή παράλληλα υπερασπιζόνταν την ιδιοκτησία τους. Η μικρή και η μεσαία ιδιοκτησία ενισχύθηκαν και για άλλο λόγο: οι μεγάλοι γαιοκτήμονες αποδεκατίστηκαν στη διάρκεια των αβαροσλαβικών επιδρομών και τα κέρσα χωράφια τους καταλήφθηκαν από ελεύθερους αγρότες ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες. Έτσι, η μεσοβυζαντινή κοινωνία αναδιαρθρώθηκε ριζικά. Οι ελεύθεροι αγρότες συγκροτούσαν τώρα τη δυναμικό-

Ο στρατιώτης-αγρότης και οι υποχρεώσεις του (τέλη 8ου αι.)

Ένα επικουρικό σώμα του αυτοκρατορικού στρατού ήλθε να καταλάβει το στρατόπεδο που ήταν εκεί (κοντά στην πόλη Άμνια της Παφλαγονίας), για να προετοιμάσει μια εκστρατεία εναντίον των Αράβων. Ο χιλίαρχος, ο εκατόνταρχος και ο πεντηκόνταρχος προχώρησαν σε φροντισμένη επιθεώρηση, απαιτώντας αδιάκοπα από το πλήθος των στρατιωτών να παρουσιάζονται με τα άλογα και τις πολεμικές άμαξές τους. Κάποιου στρατιώτη -που ονομαζόταν Μουσουλίος και ήταν πολύ φτωχός- το άλογο, καθώς πλησίαζε η επιθεώρηση, καταλήφθηκε ξαφνικά από κωλικούς πόνους και σπασμούς, έπεσε κάτω και ψόφησε. Ο στρατιώτης, που δεν είχε χρήματα να αγοράσει άλλο άλογο, ήλθε σε πολύ δύσκολη θέση, ενώ ο εκατόνταρχος τον απειλούσε μέσα στην οργή του.

Βίος αγίου Φιλαρέτου, έκδ. Μ.-Η. Fourmy-M. Leroy, Byzantion 9 (1934), 125-127.

τερη τάξη της, οργανωμένοι σε εύρωστες και ομοιογενείς **κοινότητες χωριών**.

Οι αλλαγές αυτές συνοδεύτηκαν από ορισμένες ακόμη μεταβολές στη δομή της κρατικής μηχανής. Από τα μέσα του 7ου αιώνα οι κρατικές υπηρεσίες εξαρτιόνταν άμεσα από τον αυτοκράτορα. Εξάλλου, εκτός από το **λογοθέτη του Γενικού**, που είχε την ευθύνη των οικονομικών, εμφανίστηκε το αξίωμα του **λογοθέτη του Δρόμου***, ο οποίος έγινε βαθμιαία ο πρώτος αξιωματούχος της αυτοκρατορίας, ένα είδος πρωθυπουργού.

Το λογοθέσιον του Δρόμου υποδεχόταν τους ξένους αποκρισιαρίους (πρέσβεις) που έρχονταν στην πρωτεύουσα. Εδώ βυζαντινοί αποκρισιαρίοι προσέρχονται στο χαλίφη Αλ-Μαμούν. Μικρογραφία από το χειρόγραφο (12ου αι.) της Χρονογραφίας του Ιωάννη Σκυλίτζη (Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη).*

γ. Εξελληνισμός του κράτους

Μετά το 630, όπως θα δούμε παρακάτω, το Βυζαντινό κράτος έχασε μεγάλο μέρος των ανατολικών του επαρχιών, απέκτησε όμως με αυτό τον τρόπο εθνολογική ομοιογένεια, καθώς οι περισσότεροι κάτοικοί του ήταν πλέον Έλληνες ή ελληνόφωνοι. Έτσι, τα Ελληνικά πήραν τη θέση που κατείχαν ως τότε τα Λατινικά,

ως επίσημη κρατική γλώσσα. Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στους επίσημους αυτοκρατορικούς τίτλους. Ο Ηράκλειος υιοθέτησε τον ελληνικό τίτλο **βασιλεύς** με την προσθήκη **πιστός εν Χριστώ**, εγκαταλείποντας τους παλαιούς ρωμαϊκούς τίτλους **imperator Romanorum** (αυτοκράτωρ Ρωμαίων)* **caesar** (καίσαρ)* και **augustus** (αύγουστος)*.

Ερωτήσεις

1. Να επισημάνετε τα στοιχεία που αποδεικνύουν το θρησκευτικό χαρακτήρα των εκστρατειών του Ηρακλείου.

2. Διαβάστε με προσοχή το παράθεμα για τα θέματα. Πότε δημιουργήθηκαν τα πρώτα θέματα; Ποια ανάγκη οδήγησε στη δημιουργία τους;

3. Μελετήστε το παράθεμα για τον στραιώτη-αγρότη. Ποιες υποχρεώσεις είχαν οι αγρότες των κοινοτήτων σε περίπτωση πολέμου;

3. Η εμφάνιση του Ισλάμ

α. Η προϊσλαμική Αραβία

Στη νότια Αραβία, πριν από την εμφάνιση του Ισλάμ, είχε διαμορφωθεί μια μόνιμα εγκατεστημένη αγροτική κοινωνία, ενώ στη βόρεια δέσποζε η φυλετική οργάνωση και οι κάτοικοι ήταν σχεδόν αποκλειστικά νομάδες που επιδίωκαν σε εμφύλιους πολέμους και λεηλατούσαν τα διερχόμενα από τις περιοχές τους καραβάνια. Ωστόσο, οι νομάδες αυτοί δεν αποτελούσαν σοβαρή απειλή για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

β. Η οργάνωση των Αράβων

Ο Μωάμεθ, ένας πολυταξιδεμένος οδηγός καραβανιών από τη Μέκκα, που γνώριζε το Χριστιανισμό και τον Ιουδαϊσμό, υπήρξε ο ιδρυτής μιας νέας θρησκείας, που ονομάστη-

κε Ισλάμ. Από το 613 άρχισε να διδάσκει δημόσια τη νέα αυτή θρησκεία, κατηγορώντας τους συμπατριώτες του ως ειδωλολάτρες. Για το λόγο αυτό όμως ο Μωάμεθ εκδιώχθηκε το 622 από τη Μέκκα και κατέφυγε στη Μεδίνα, όπου ίδρυσε μια κοινότητα πιστών. Το έτος αποδημίας του Μωάμεθ στη Μεδίνα θεωρείται ως η αρχή της ισλαμικής κυριαρχίας και αποτελεί αφητηρία του χρονολογικού συστήματος των Αράβων (**Εγίρα**). Μέσα σε μια δεκαετία ο Μωάμεθ κατόρθωσε να επιβάλει τη διδασκαλία του και να συνενώσει τις αραβικές φυλές, θέτοντας τέρμα στην πολιτική διάσπαση της Αραβικής Χερσονήσου.

Οι πιστοί της νέας θρησκείας ονομάστηκαν μουσουλμάνοι. Ιερό βιβλίο των μουσουλμάνων είναι το **Κοράνιο**. Για τους μουσουλμάνους ιδιαί-